

BADIIY OBRAZ TUSHUNCHASI VA UNING TAHLIL MEZONLARI

Egamberdiyeva Marjona Ziyodullayevna

Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyotshunoslikdagi asosiy tushunchalardan biri — badiiy obrazning mazmun-mohiyati, shakllanish xususiyatlari va ularni tahlil qilish mezonlari nazariy jihatdan yoritiladi. Badiiy asarda obraz qanday vujudga kelishi, u qanday funksiyani bajarishi va uni o'rganishda qaysi mezonlarga asoslanish lozimligi haqidagi qarashlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: badiiy obraz, adabiy tahlil, adabiyot nazariyasi, syujet, xarakter, obrazlar tizimi, uslub

Kirish: Adabiy asarning asosiy tarkibiy qismlaridan biri — bu badiiy obrazdir. U orqali yozuvchi hayotiy voqelikni badiiy idrok asosida aks ettiradi. Har qanday adabiy asar obrazlar orqali o'quvchiga ta'sir qiladi, uning ongida estetik va ma'naviy kechinmalar uyg'otadi. Shu bois, obraz tushunchasi adabiyotshunoslikda eng muhim nazariy kategoriyalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada badiiy obrazning shakllanishi, turlari hamda uni tahlil qilish mezonlari haqida nazariy yondashuv asosida fikr yuritiladi. “Obraz” (lot. imago) — tasvir, timsol, siymo ma'nolarini anglatadi. Adabiyotshunoslikda esa u — muallif tomonidan hayotiy voqelikdan olingan timsollar, xarakterlar, holatlar orqali san'at asarida badiiy idrok etilgan shaxs yoki hodisadir. Badiiy obraz faqat tashqi shakl emas, balki chuqur ichki mazmunga ega. U inson, tabiat, ijtimoiy muhit, tarixiy davr, g'oya yoki his-tuyg'u ifodasi bo'lishi mumkin.

Adabiyotda quyidagi obrazlar uchraydi:

- Individual obraz – konkret bir shaxsga xos xarakterga ega bo'lgan obraz.
- Tipik obraz – muayyan davr, qatlam yoki sinfga xos umumlashma obraz.
- Ramziy obraz – muayyan g'oya, tushuncha yoki qadriyatni ifodalovchi obraz.
- Lirik obraz – muallifning ichki kechinmalari orqali berilgan timsol.
- Fantastik obraz – tasavvur orqali yaratilgan, real hayotga to'g'ri kelmasligi

mumkin bo'lgan obraz.

Adabiyotshunoslikda “badiiy obraz” tushunchasi eng markaziy va chuqur tahlilni talab qiladigan nazariy kategoriyalardan biri hisoblanadi. Har qanday adabiy asarning estetik ta'siri, ideya-badiiy yuklamasi, o'quvchiga yetkazilmoqchi bo'lgan ma'no va ruh aynan obraz orqali uzatiladi. Obraz — bu real hayotdagi hodisalarni badiiy tafakkur asosida qayta ifodalovchi timsoldir. U orqali muallif hayotga o'z munosabatini bildiradi, voqelikni tasvirlaydi, ijtimoiy, ruhiy va ma'naviy holatlarni talqin qiladi. Shu bois, obrazning mohiyatini chuqur tushunish asarning ichki qatlamlarini anglashga yordam beradi. Badiiy obraz — bu nafaqat tasvir obyekti, balki estetik vosita hamdir. Ya'ni u

faqatgina hayotdan olingan bir xarakterning ifodasi emas, balki muallif tafakkurining mahsuli, san'at darajasiga ko'tarilgan ruhiy voqelikka aylangan timsoldir. Masalan, Cho'lponning "Kechadir" she'ridagi lirik obraz — bu shunchaki o'ylovchan inson emas, balki butun bir davr ruhiyatini, xalq taqdiriga befarq bo'lmagan ziyolining kechinmalarini mujassam etgan badiiy siymodir. Obraz orqali muallif nafaqat voqelikni aks ettiradi, balki uni baholaydi, unga munosabat bildiradi, ba'zida esa uni ideal shaklda ifodalaydi yoki tanqid qiladi. Badiiy obrazlar ko'pincha ijtimoiy-tarixiy sharoitga, adibning dunyoqarashi va estetik qarashlariga qarab shakllanadi.

Obraz — bu adibning tasavvuri orqali hayotiy materialni badiiy umumlashtirish natijasidir. Shu jihatdan, obrazlarning ijtimoiy, psixologik, ramziy, shaxsiy yoki umuminsoniy mazmunlari bo'lishi mumkin. Adabiyot tarixiga nazar tashlasak, har bir davr o'ziga xos obrazlarni yaratganini ko'ramiz. Masalan, romantizm davrida idealistik, orzuga to'la, haqiqat izlovchi obrazlar yaratilgan bo'lsa, realizm maktabi hayotdagi real shaxslarni, ularning muammolarini tahlil qiluvchi xarakterlarni yaratishga intilgan. Badiiy obrazlar shakllanishida til vositalarining roli juda katta. Muallif obrazni ifodalashda tashbeh, istiora, kinoya, metonimiya, epitet kabi san'at vositalaridan keng foydalanadi. Shuningdek, obraz harakati, uning monolog va dialoglari, ichki kechinmalari ham obrazning badiiy to'liqligini ta'minlaydi. Ayniqsa, obrazning psixologik tafakkuri, ichki ziddiyatlari, ruhiy o'zgarishlari tasvirlanganda u ko'proq hayotga yaqinlashadi. Bunday obrazlar o'quvchining qalbiga chuqur ta'sir etadi, u bilan hamdardlik tuyg'usi paydo bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, obraz faqat matn elementi emas, balki hissiy-estetik muloqotning vositasi sifatida ham muhim o'ringa ega. Badiiy obrazni tahlil qilishda bir qancha nazariy mezonlarga amal qilinadi. Avvalo, obrazning xarakteri, uning asar voqealari ichidagi funksiyasi, rivojlanish dinamikasi va boshqalarga munosabati o'rganiladi. Shuningdek, muallif obrazga qanday munosabatda bo'lgani — ya'ni uni ko'proq ijobiy yoki salbiy nuqtai nazardan tasvirlagani ham tahlil markazida bo'ladi. Bundan tashqari, obraz qanday badiiy vositalar bilan yaratilgani, uning tili, uslubi, hayotiylik darajasi, ramziy yuklamasi ham obraz tahlilida muhim ahamiyatga ega.

Obrazning muhim belgilaridan biri — uning o'zgaruvchanligidir. Ba'zi obrazlar asar davomida rivojlanadi, ichki o'zgarishlarga uchraydi. Bunday obrazlar dinamik obrazlar deb ataladi. Ayrimlari esa doimiy, qat'iy xarakterga ega bo'lib, syujetning ichida uncha o'zgarishsiz qoladi. Bular statik obrazlardir. Har ikki tur obraz adabiy asarda o'z funksiyasiga ega: biri harakatni olib boruvchi bo'lsa, ikkinchisi voqealar fonini yaratishda xizmat qiladi. Shuningdek, adabiyotshunoslikda obrazlarni ramziy obrazlar sifatida o'rganish tendensiyasi kuchaymoqda. Bunda obrazlar biror g'oya, tushuncha yoki mafkuraning timsoli sifatida qaraladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asaridagi Komil obrazini insoniy fazilatlarining timsoli sifatida, Otabekni esa o'z davrining orif va fidoyi ziyolisi sifatida baholash mumkin. Bu yondashuv obrazni chuqur ideologik va falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilish imkonini beradi. Yana bir muhim jihat shundaki,

badiiy obraz muallifning estetik pozitsiyasini ochib beruvchi vosita sifatida ham qaraladi. Har bir obraz muallifning ideologik va badiiy dunyoqarashini, unga xos bo'lgan qarashlar tizimini ifodalaydi. Shu bois, biror asarni tahlil qilishda obraz va muallif orasidagi ichki bog'liqlikni aniqlash zarur. Bu bog'liqlik orqali asarning ideyaviy-estetik mazmuni chuqurroq ochiladi. Badiiy obrazlar tizimi adabiy asarning ichki arxitekturasini belgilaydi. Obrazlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ularning dialogikati va qarama-qarshiliklari asarning drammatizmini kuchaytiradi. Ayniqsa, adabiyotda antagonist va protagonist obrazlarning o'zaro ziddiyati orqali syujet harakatga keladi, konflikt vujudga keladi va o'quvchi e'tibori saqlanadi. Shu ma'noda, obrazlar tizimi — bu adabiy asarning yuragi, harakatlantiruvchi kuchi, muallif g'oyasining ifoda vositasidir.

Xulosa : Badiiy obraz — adabiyotshunoslikdagi eng murakkab va ko'p qirrali tushunchalardan biridir. U nafaqat adabiy asarning g'oyaviy-estetik mohiyatini ifoda etadi, balki muallifning dunyoqarashi, ijodiy uslubi va badiiy mahoratining ko'zgusi sifatida ham namoyon bo'ladi. Har bir obraz o'zida muayyan hayotiy haqiqatni, davr ruhiyatini, ijtimoiy yoki ma'naviy ziddiyatlarni mujassamlashtiradi. Obrazlar orqali adib o'z davriga baho beradi, inson ruhiyati va hayotiy jarayonlarni badiiy aks ettiradi.

Badiiy obrazni chuqur tahlil qilish orqali biz asarning mazmunini yanada teranroq anglaymiz, muallifning fikr doirasini, ideologik pozitsiyasini va san'atkorlik darajasini baholay olamiz. Shu sababli, obrazni tahlil qilishda uning tarkibiy tuzilishi, xarakterining shakllanishi, o'zgarishi, boshqa obrazlar bilan munosabati, ramziy yoki psixologik qatlamlari, shuningdek, uni yaratishda qo'llanilgan badiiy vositalar alohida e'tiborga loyiqdir. Badiiy obrazlarning turlicha shakllanishi, har bir adib tomonidan o'ziga xos uslubda talqin etilishi ularning nazariy o'rganilishini yanada muhim va dolzarb qiladi. Bugungi adabiyotshunoslikda obrazlar tizimini tahlil qilish zamonaviy metodlar, intertekstual va semiotik yondashuvlar bilan boyib bormoqda. Bu esa badiiy obrazni nafaqat estetik ob'yekt, balki madaniy va g'oyaviy belgilar tizimi sifatida ham o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'afur G'ulom – Adabiyot nazariyasi asoslari, Toshkent: O'qituvchi, 1978
2. Quronov D. – Adabiyotshunoslikka kirish, Toshkent: Akademnashr, 2017
3. Mirvaliyev B. – Adabiy obrazlar nazariyasi, Toshkent: Fan va texnologiya, 2013
4. Muminova, U. Important problems of uzbek anonymity in the works of Kasghari. WEB OF SCIENTIST: INTERNATIONAL SCIENTIST RESEARCH JOURNAL ISSN, 2776-0979.
4. Bart G. – Adabiy tahlil asoslari, tarjima, 2014
5. A. Navoiy – Muzakkir al-ashob (badiiy tafakkurga doir qarashlari), Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2000
6. Davlatmamatovna H. G., Karshievna M. U. STUDYING THE SOCIAL, EDUCATIONAL AND EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF SCIENTIFIC AND POPULAR ARTICLES IN PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS //Open Access Repository. – 2023. – T. 4. – №. 03. – C. 46-52.
7. Ingarden R. – San'at asarining ontologiyasi, Moskva: Iskustvo, 1999
8. Bakhtin M. – Roman poetikasi muammolari, Toshkent: Yozuvchi, 1990
9. Xudoyberganov H. – Adabiyot nazariyasi, Toshkent: TDPU nashriyoti, 2004